

Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
University of Süleyman Demirel Faculty of Theology Journal
ISSN: 1300-9672 e-ISSN: 2602-2346

Aristoteles'e Göre Kanıt Temelinde İnanç, Bilgi ve Mantık İlişkisi

The Relationship of Belief, Knowledge, and Logic Based on Evidence in Aristotle

Hülya ALTUNYA

Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Suleyman Demirel University Faculty of Theology
Isparta/Türkiye
hulyaaltunya@sdu.edu.tr | orcid.org/0000-0003-2115-5207

Saliha KELEŞ TÜRKYILMAZ

Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Suleyman Demirel University Faculty of Theology
Isparta/Türkiye
salihakeles@sdu.edu.tr | orcid.org/0000-0002-4106-5877

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 30 Mart / March 2023

Kabul Tarihi | Accepted: 10 Temmuz / July 2023

Yayın Tarihi | Published: 30 Aralık / December 2023

Atıf | Cite as: Hülya Altunya, Saliha Keleş Türkyılmaz, "Aristoteles'e Göre Kanıt Temelinde İnanç, Bilgi ve Mantık İlişkisi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51 (Aralık 2023/2), 81-97.

İntihal | Plagiarism: Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Suleyman Demirel University Faculty of Theology Isparta/Turkey

Web: <https://dergipark.org.tr/pub/sduifd>

Mail: ilahiyatdergisi@sdu.edu.tr

Aristoteles'e Göre Kanıt Temelinde İnanç, Bilgi ve Mantık İlişkisi¹

Öz

Aristoteles'te bilgiye dair inceleme, düşüncenin varlığına dair öngörülen özdeş yapısından hareketle ontolojik gerçekliğin akli yetkinliğin konusu olmasını temel alan bir mantıki sistem üzerindedir. Bu doğrultuda Aristoteles'e göre epistemik bir inceleme bilgiye konu olanın düşüncenin akli formları üzerinden açık kılınması yani kanıtlanmasına yöneliktir. Bu bağlamda bu makalenin konusu, Aristoteles'in mantık görüşü temelinde, inanç ve mantık arasında kurulabilecek bir ilişkide, inanç ifade eden önermelerin kanıt niteliği ve epistemolojik olarak anlamlandırılmasının mantıki açıdan rasyonel bilgi değerinin ne olduğu problemidir. Aristoteles'in klasik mantıki epistemolojisi, kanıtlarla erişilebilir varlık düzlemi üzerine inşa edilmiştir ve bu varlık düzlemine dayalı bir bilme eylemi, akli yetkinliğin erişilebilir kaynakları olarak duyu ile düşüncenin ortak önermeleri ve bunlar üzerine inşa edilen doğru önermeler demektir. Ancak çoğu inanç konusu olanda akli kanıta dayalı bir temellendirme ile tasdik, duyu verileri yahut ortak düşünceler üzerinden mümkün olamamaktadır. Yani inanca konu varlıkların akli bulunuşu, her inanç konusu için klasik mantıki kanıtlamada temel alınan özdeşlik esaslı prensiplerin erişilebilirlik odaklı gerçeklik niteliği ile uyuşmamaktadır. Bu bakımdan bu makalenin inceleme kapsamı, inanç ile başlayan bir bilme eyleminde inanç konusuna dair temel önermenin oluşum düzlemiyle sınırlıdır. Bu kapsamda inancın özdeş dolayısıyla kesin akli bir kanıtlamanın rasyonalitede esas alındığı klasik mantıki bakış açısında problematik bir temel ortaya koyması nedeniyle Aristoteles'te inanç ile bilginin birbirinden ayrılması da söz konusudur. Makalede ele alınan bir tespit olarak bu ayrım, Aristoteles'in epistemolojisinde bilgi ile inanç arasında kesişim kümesi olmayan bir ayrıklık anlamına gelebildiği gibi, henüz bilgi olmayanın inanç olmasına dair de olabilir. Yani inanç, bir bakımdan bilgi olabilene de dairdir. Bu manada inanç, Aristoteles'te bilgi olma imkânı bulunan ve bilgiye dair bir unsur olarak da zikredilendir. Böylece inanç, epistemik başlangıç niteliğiyle Aristoteles'te bilgi ve mantık için kanıtın temelinde yer alana dairdir, denebilir. Böylece makalenin bir diğer tespiti, klasik mantıki ve rasyonel kanıtlamanın dayanağının, epistemik temel inançlar olan ilkeler olarak görünmesidir. O halde inanç, Aristoteles'te kanıta dayalı mantıki tasdikte en temelde yer alan ilkesel/ilksel akli hale, dolayısıyla rasyonel bir kanıtlamada da mantığın ilk önermesine karşılık gelebilir. Bu doğrultuda makalede inancın incelenme yöntemi, Aristoteles'in eserlerinde bir yönden bilgi ile ayrılan bir unsur olmasının yanı sıra bir diğer yönden bilgi için bir gereklilik de olabilmesinin analizidir. Aristoteles'te düşüncenin mantıki analizinin, bilgi hususunda kanıt olarak kullanılmasında, inceleme konusu yapılan esas itibarıyla varlık hakkındaki akli karar yani mantıki önerme olup, bilgiye esas varlığın kendisi değildir. Bu bakımdan Aristoteles'e göre rasyonel bir kanıtlama, bilgi olup olmamanın -varlıkla özdeş akli bağlantıların düşüncedeki mevcudiyetinden hareketle oluşan- önerme üzerinden incelenmesidir. Bu bağlamda bu makalenin amacı, inancın önermesel bir düzlemde ve Aristoteles'in varlık-bilgi özdeşliğine dayalı kanıtlaması doğrultusunda,

¹ Bu makale, "Klasik Mantık Düzleminde İnançın Rasyonelleştirilmesi Problemi" adlı tezden üretilmiştir.

akli kanıtı konu olması bakımından hem bir gereklilik hem de bir problem ortaya koyan yönleri de göz önüne alınarak, klasik mantıki kanıtta nasıl ele alınabileceğinin rasyonel nitelikli bir tespittir.

Anahtar Kelimeler: Mantık, İnanç, Bilgi, Gerçeklik, Kanıt.

The Relationship of Belief, Knowledge, and Logic Based on Evidence in Aristotle

Abstract

In Aristotle, the study of knowledge is based on a logical system in regard to the ontological reality being the subject of rational authority, starting from the identical structure of thought. According to Aristotle, an epistemic examination is aimed at making the subject of knowledge clear, that is, proving it through the rational forms of thought. In this context, the subject of this article is the problem what is the value of rational knowledge logically, on the evidence value and epistemological meaning of propositions expressing belief in a relationship that can be established between belief and logic, on the basis of Aristotle's view of logic. Thus, Aristotle's classical logical epistemology is built on the ground of existence accessible with evidence, and an act of knowing based on this ground of existence means the common propositions of sense and thought as accessible sources of rational authority and true propositions built on them. However, in most cases of belief, it is not possible to confirm with a rational proof-based justification, based on sense data or common thoughts. So, the rational presence of the existence as a subject of belief does not comply with the accessibility-oriented reality value of the identity-based principles, which are relied on classical logical proof for every belief subject. In this respect, the occurrence of the basic proposition on the subject of belief in an act of knowing that starts with belief reveals a problematic basis in the classical logical point of view, in which an identical, therefore definite, rational proof is based on rationality. Because of this problematic basis, there is also a separation of belief and knowledge in Aristotle. This distinction in Aristotle's epistemology may mean a disjunction between knowledge and belief that does not have an intersection set or it may be about belief that is not yet knowledge. In other words, belief is also about what can be knowledge. In this sense, belief is also mentioned in Aristotle as an element of knowledge that has the opportunity to be knowledge. Thus, it can be said that belief, with its epistemic primary character, is the basis of evidence for knowledge and logic in Aristotle. So the base of classical logical and rational proof appears to be principles, which are epistemic basic beliefs. Then, belief can correspond to the most fundamental principled/primary rationality in the evidence-based logical confirmation in Aristotle, therefore to the first proposition of logic in a rational argument. In other words, belief, in Aristotle's logic, may be an element that differs from knowledge in one way, but it can also be a necessity for knowledge in another way. This distinction arising from the different uses of belief indicates that belief can be considered on the basis of evidence in Aristotle, when viewed as a sign of an epistemic reality. In this respect, according to Aristotle, a rational proof is the examination of whether becoming knowledge or not through proposition on the basis of the existence's identical rational connections in thought. In this context, in this article, a rational determination of how belief

can be handled in a propositional level and in line with Aristotle's proof based on the identity between existence-knowledge in classical logical proof, considering both a necessity and a problem in terms of being the subject of rational proof.

Keywords: Logic, Belief, Knowledge, Reality, Evidence.

1. Giriş

Aristoteles (M.Ö.384-322)'in bilgi anlayışı varlıksal gerçekliğin düşünceyle özdeşliğinden hareketle dile getirilmesidir ve bu doğrultuda bilme eylemi varlığın aklın konusu olarak bulunuşu üzerinden düşüncenin mantıki-rasyonel bir anlamlandırmasıdır. Aristoteles'in varlık-akıl arasında öngördüğü ve epistemik prensiplerini üzerine kurguladığı özdeşlik bağlamında,² varlığın rasyonel olarak anlamlandırılması hususunda klasik mantıki kanıtlamada temelde yer alan iki unsurun epistemik bir analizi mümkün kıldığı söylenebilir. Bunlardan biri *akıl/rasyonalite* ve diğeri *inanç*'tir.³ Nitekim klasik mantıkta mümkün epistemik yönelimlerin bu iki temel unsurdan hareketle ortaya çıktığını görmekteyiz. İnanç, bu manada, ya rasyonel nitelikle akıl ile kanıt temelinde birleşendir ve klasik mantıki bir bilme eyleminin ilksel haline yahut akli olarak erişilebilir varlık düzleminin konusuna karşılıktır;⁴ ya da kanıtlamaya konu olmayanı/olamayanı ifade etmede kullanılır ki, bu durumda irrasyonel olan inançlar da vardır.⁵ Dolayısıyla inancın klasik mantıki kullanımında iki ayrı anlamın varlığı söz konusudur. İnançın farklı kullanımlarından kaynaklı bu ayrım, epistemik bir gerçekliğe işaret olarak bakıldığında ise inancın Aristoteles'te kanıt temelinde ele alınabileceğinin göstergesidir. Bu doğrultuda bu makalede inancın, Aristoteles'in epistemolojisindeki kanıt niteliği ve epistemolojik olarak anlamlandırılmasının mantıki açıdan rasyonel bilgi değerinin ne olduğu konu

² Aristotle, *On Interpretation*, (in *The Basic Works of Aristotle*, ed. Richard McKeon, Random House, New York, 1941), 16a, s. 40.

³ Aristoteles bilgi görüşünü ortaya koyduğu eseri *II. Analitikler*'de bilgiyi, akli/rasyonel yöntemini temsil eden 'tanıtılma/kıyas'la ortaya koyar. Aynı zamanda her bilgiyi 'önbilgiler' dediği temel önermeler ya da ilkeler – *Metafizik*'te inançlar der- ile elde edilebilir görür. Bkz. Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, çev. Ali Houshiary, YKY, 2011, 71a, s. 9; *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan, Sosyal Yayınlar, 4. Baskı, İstanbul, 2012, 996b 25-30, s. 159-160. "Kanı, inançla birlikte bulunur." Bkz. Aristoteles, *Ruh Üzerine*, çev. Zeki Özcan, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2011, 428a 20, s. 146.

⁴ "For every belief comes either through syllogism or from induction." Bkz. Aristotle, *Prior Analytics*, (in *The Basic Works of Aristotle*), II/22, 68b 10-15, s. 102. İslam mantığında inanç(itikad) kelimesi, 'kesin bilgi/yakın'ın tanımında da kullanılır. "Kesin bilgi (yakın) bir şeyin öyle olduğuna veya öyle olmadığına inanmak(itikad)tır." Bkz. Farabi, *Şeraihu'l-Yakin*, nşr. Mübahat Türker-Küyel, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1990, s. 55. "Tasdiki (yargısal) bilgi, şey hakkında onun şöyle olduğuna inanılmasıdır. Kesin tasdiki bilgi ise şey hakkında onun şöyle olduğuna inanılması ve onun öyle olmamasının imkânsız olduğuna asla değişmeyecek şekilde gerçekleşen bir inanç(itikad)la inanılmasıdır." Bkz. İbn Sina, *II. Analitikler*, çev. Ömer Türker, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2006, [305], s.197.

⁵ İrrasyonel addedilen alanı ifade etmede inancın yanı sıra özel bir isimlendirme ile *iman* kavramı da kullanılmaktadır. Ancak iman, kaynağı bakımından özel bir alana da aittir. *İnanç* bu noktada imanı da kapsayan bir kullanıma sahip olmakla birlikte, iman ifade etmeyen ve rasyonel bir temel öngörülemeden *kanaatler/iddialar* için de genel bilimsel ifadeye karşılıktır. Aynı zamanda Aristoteles'te inanç için özel bir kullanımla 'ikna' anlamı da söz konusudur. Makalede ise, mantıki-rasyonel açıdan kanıtlanması bakımından incelenmesinde inanç kavramıyla epistemik bir unsur olarak -özelleştirilmeksizin- genel bir kullanım esas alınmaktadır. Bu bağlamda inancın Aristoteles'e göre kanıtlamadaki yeri, analitik ve diğer epistemik yöntemler arasındaki ayrım kastedilmeksizin -yani inanç analitik şekilde de bir kanıt konusu olarak ele alınmakla- söz konusu edilmektedir.

edilmekte; ve Aristoteles'in varlık-bilgi özdeşliğine dayalı kanıtlanması doğrultusunda, hem gereklilik hem problem olabilen yönleri ortaya koyularak, klasik mantıki kanıtta nasıl ele alınabileceğinin rasyonel nitelikli bir tespitine ulaşmak amaçlanmaktadır.

Aristoteles'e göre kanıtlama bilinenden –akli ve mantıksal olarak bilindiği varsayılandan- hareketle bilinmeyen ortaya koyulmasıdır. Buna göre klasik mantıki kanıtlamada epistemik açıdan önemli olan, iddianın yahut inancın akli bir tutarlılıkla bilgi sayılan bir varsayım üzerinden temellendirilebilmesidir, denebilir. Nitekim Aristoteles'te inanç, bilimsel incelemede olası bir başlangıç varsayımı da olabilmektedir.⁶ Bu noktada akıl ve ilişkili olarak klasik mantıki bakış, inancın konusunun Aristotelesçi epistemik inceleme olanağıdır. Aynı doğrultuda Aristoteles'te her görüşün inanç ile eşlik edildiği söz konusu edilmekle⁷ bilgiye, dolayısıyla kanıtla götürmesi beklenen temel bir epistemik inanç, klasik mantıki kanıtlamada akli kabule dayalı mantıki bir altyapının gereğidir. Yani klasik mantıkta inanç, bir iddia içermekle başlayan kanıtlanması olası akli bir hale dairdir.

İnancın kanıtlanmasında, klasik mantıkta düşünmenin epistemik sürecinde yer alan duyu, algı, imge gibi akli haller incelemenin basamaklarıdır⁸ ve inanç, bu doğrultuda varsayımsal bir karakterdedir. Yani inanç klasik mantıkta bilgi konusu olarak epistemik bir eyleme yöneliktir. Ancak inanca konu olabilen her düşüncenin akli olarak erişilebilir bir ontolojik düzleme ait olmaması bakımından her inancın epistemik nitelikte klasik mantıki kanıtlamada ele alınması problematiktir. Nitekim inanç konusu olan şeyler, her durumda akli-mantıki bir temellendirmenin olası olduğu bir varlık düzleminde yer almazlar. Bu bağlamda bu makalede inancın kanıtla konu niteliği ile kanıtlanamayan niteliği bakımından epistemik süreç içerisindeki yeri, Aristoteles'in mantık ve bilgi anlayışının rasyonel kanıtlanmasının temelindeki varsayımsal şekliyle ve bir diğer yönden ilkesel niteliğiyle konu edilerek ele alınmaktadır.

2. İnanç-Bilgi İlişkisi

Rasyonel epistemolojide *inancın* kanıtla bağlantılı olarak *akıl* –dolayısıyla *mantık*- ile ilişkili kullanımı, bilme eyleminde epistemik sürecin başlangıç noktasındaki ‘ilk önerme’ye karşılık gelmesidir.⁹ Bu doğrultuda inancın, aynı zamanda bilginin oluşumundaki unsurlardan biri olduğu söylenebilir. Bilginin oluşumunda inanç kavramına yer verilmesi ve *gereçeklendirilmiş doğru inanç* olarak ifade edilmesi, Platon (M.Ö.428-347) kaynaklıdır.¹⁰ Platon'da insan inanma eylemiyle bilmeye yönelmektedir¹¹ ve inancın yokluğu bu manada bilginin de yokluğu anlamındadır. Yani bilgi, epistemik anlamda inançla başlar ve rasyonel epistemolojide doğrulamının gerekliliğiyle akli-mantıki

⁶ Aristoteles, *Fizik*, çev. Saffet Babür, YKY, İstanbul, 2012, VIII, 3, 254 a 26-27, s. 355.

⁷ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, III/3, 428 a 20-25, s. 146.

⁸ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, III/3, 428a, s. 145.

⁹ Edmund L. Gettier, “Is Justified True Belief Knowledge?”, *Analysis*, Vol. 23, No. 6 (June, 1963), pp. 121-123, s. 121.

¹⁰ Platon, *Theaitetos*, çev. Macit Gökberk, (*Diyaloglar* içinde, yayına haz. Mustafa Bayka, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2012, ss. 447-540), 151e, 201c, 202c, 206c, 208c, 210b.

¹¹ Platon'da bilgi üzerine bir örnekleme olan mağara tasviri, kişinin epistemik olarak bilmeye –gerçek olana-dair inancının onun bilme yetisini nasıl yönlendirdiğinin bir tasviridir. Plato, *Republic*, (in *Plato Complete Works*, ed. by John M. Cooper, Hackett Publishing Company, USA, 1997), VII, 514a-516c, s. 1132-1134.

bir analizin de konusudur. Ancak bilginin başlangıç noktasında oluşu ile epistemik nitelik kazanan ve bilgi olmaya aday olan inanç, yine bu sebeple bilgiden ayrı gibi görünebilir. Dolayısıyla inanç, mantiki-rasyonel açıdan bilgiye yönlendirirken aynı zamanda bilgiden farklılaştığı düşünülebilir. Bu doğrultuda kullanılagelen anlamında inanç, bilen ile bilinen arasındaki epistemik ilişkide, bilmeye konu olana dair düşünme biçiminin mantıki açıdan *ilksel* hali olabilir.

Platon'da kabul edilen şekliyle inancın bilginin başlangıç noktasındaki unsur oluşu epistemik değer niteliğiyle de bilgiye gidişte yer alması anlamına gelir. Bu manada inanç, doğrulama ve yanlışlama için her iki epistemik değerinde imkân bulduğu bir varsayımın ifadesi olur. Buna göre bilginin ilk aşaması olması bakımından inanç doğru ve yanlış olması mümkün olan, bilgi ise yanlış olması mümkün olmayan olarak görülür.¹² Aynı doğrultuda Aristoteles için bilme eyleminde doğruluğa dair bir öne sürme ifadesi ile inançtan bahsedildiğinde, inancın *kesin/ilkesel* olanın yanı sıra *olası* olana dair kullanılan bir kavram da olması, yani olası olanın da epistemik değer ile atfedilebilir niteliği bulunmaktadır.¹³ Burada bilgiyi inançtan ayıran temel şey epistemik doğrulama olup, bu manada bilmenin sağlayıcısı da 'kanıtlama'dır.

Aristoteles'te kanıtlama, matematiksel bir kesinlik ile atfedilir ve temel önermeleri temel matematik önermelerle aynı kesinlikte görülür. Ancak yine Aristoteles'te matematiksel kesinliğin maddesi olmayan varlıklar hususunda geçerli olduğu ve her şeyde bu matematiksel kesinliğin mümkün olamayacağı, çünkü doğanın madde içermesi nedeniyle bu yöntem ile bilinmeyeceği görüşü bulunur¹⁴ ve tüm epistemik yönelimleri tek bir bilimin incelemesi akla uygun bulunmaz.¹⁵ Bu durumda Aristotelesçi bakış açısıyla varlık hakkındaki tözsel ve özsel inceleme kesin bilgiyi veren tek bir bilimsel yönteme dayandırılması gereken olarak tarif edilse de, kesin olmayan bilgi ve aynı bağlamda akla uygunluk ise tek bilimsellik ölçütüne indirgenmemektedir. Bu açıdan tüm epistemik önermelerin akla uygunluk yani rasyonellik niteliğinin matematiksel kesinlik ölçütüne tabi olması klasik mantık açısından da gerekli kılınmamaktadır, denebilir. Bu doğrultuda inançla başlayan bir bilme eyleminin de mantıki kesinliğin sağlanamadığı ama bilgi olarak ele alınabileceği bir ihtimal, Aristoteles'in mantık ve bilgi görüşünde söz konusu edilebilir.

3. İnancın Önermesel Değeri

Mantık düşünme eyleminin nasıl oluştuğu –düşünme yetisinin insandaki varlığı- ile değil, düşünmenin gerçekleştiriliş şekliyle –akıl yürütme- ile ilgilenir. Yani düşünme eyleminin insanoğlundaki varlığını değil –nelik-, varlığı kabul edilen düşünmenin insanoğlu tarafından nasıl doğru biçimde işletilebileceğini konu edinir. Klasik mantıkçılardan Farabi (870-950) bunu, mantığı

¹² Platon, *Gorgias*, çev. Melih Cevdet Anday, (*Diyaloglar* içinde, ss. 40-135), 454d-e; *Theaitetos*, 187c-d.

¹³ Aristoteles, *Birinci Çözümlemeler*, çev. Ali Houshiary, Dost Kitabevi, Ankara, 1998, 32a 18-20, s. 47; Aristo, *Organon III Birinci Analitikler*, çev. Hamdi Ragıp Atademir, MEB, Ankara, 1966, (13. Başlık), s. 34.

¹⁴ Aristoteles, *Metafizik*, II/3, 995a 15-20, s. 152.

¹⁵ Aristoteles, *Metafizik*, III/2, 997a 15-20, s. 161.

doğru düşünme karşısında dildeki gramerin doğru kullanımına benzeterek vurgular.¹⁶ Bu bakımdan klasik mantık, rasyonel epistemolojide tasdik, dolayısıyla yargıya temel bir inancın/iddianın doğru sayılmasında düşünme eyleminde hangi esaslar çerçevesinde hareket edilmesi gerektiğini, ne gibi koşullara bağlı olduğunu ortaya koyan analiz yöntemi olmakla nitelendirilir. Bu manada klasik mantıki bir analiz rasyonaliteye dayalı önermesel bir kanıtlama üzerinden ele alınır.

Klasik mantıki kanıtlamada önerme, çıkarımdaki temel unsurdur.¹⁷ Önermedeki temel unsur da, konu ve yüklem olarak ele alınan kavrama dayalı ifadelerdir. Klasik mantıkta varlığa dair anlamlandırma eyleminde ilk basamağı oluşturan kavramlaştırma, aklın temel fonksiyonu olan ‘çıkarm’ yetisini mümkün kılar ve kavramlar arası ilişkilendirmeler meydana gelir.¹⁸ Bu ilişkilendirmelerin Aristoteles’in epistemolojisindeki temel amacı kavramlara dair bir hüküm ortaya koymak, yani kavramda içerildiği şekilde varlığı –özü/tözü- belirleyebilmek¹⁹ ve diğer kavramlarla akla uygun-mantıki ilişkilendirmeler yaparak varlığa dair şeyleri de bilmek arzudur.

Klasik mantıkta çıkarımlar iki farklı şekilde ele alınabilir. Bunlardan biri biçimsel diğeri ise içeriksel bir inceleme olmaktadır. Biçimsel incelemenin konusu çıkarımın ne şekilde biçimlendirildiği yani önermelerin (kavramlardan müteşekkil yargı ifade eden anlamlı cümlelerin) çıkarımın birer unsuru olarak bir araya geliş/getiriliş tarzı iken, içeriksel incelemenin konusu Aristotelesçi varlık-akıl özdeşliğinin tespit edilmesi manasında çıkarımın unsuru olan önermesel hükmün tasdik değeridir.²⁰ Dolayısıyla önerme, formel bir incelemeye konu olmakta iken, barındırdığı anlamların (kavram, ifade, söz vs) tasdik değeriyle içeriksel bir incelemeye imkan vermektedir.

Biçimsel ve içeriksel inceleme şekilleri, klasik mantığın kanıtlamasında ‘inanç’ ifade eden sözlerin de ele alınabileceği epistemik analizlerdir. Önermeler özel olarak inanç ifade etmede, klasik mantıki açıdan biçimsel inceleme kapsamında diğeri önermelerden farklı olmazlar ve aynı mantıki incelemenin konusudurlar.²¹ İçeriksel bir incelemede ise eğer klasik mantıki bir bakış açısından söz edilebilirse, kavramsal bir inceleme temel alınmak durumundadır.²² Yani kanaatimizce biçimsel geçerliliğe dayalı bir mantıki kanıtlamanın inanç önermesi hakkında imkânı, önermesel tutarlılığa

¹⁶ Farabi, *et-Tavtia veya Mantığa Giriş Risalesi*, (Mantığa Giriş Risaleleri içinde, metin-çev. Yaşar Aydın, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2018), (1b) 15, s. 16.

¹⁷ Mantık sözlüğünde önerme “doğrulanabilen veya yanlışlanabilen ve hüküm bildiren cümle türü” olarak tanımlanır. Bkz. İbrahim Emiroğlu-Hülya Altunya, *Örnekleriyle Mantık Sözlüğü*, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2018, s. 262.

¹⁸ Aristotle, *Categories and De Interpretatione*, trans. by J. L. Ackrill, Clarendon Press, Oxford, 2002, 2a4, s. 5.

¹⁹ Aristotle, *On Interpretation*, (in *The Basic Works of Aristotle*), 16a, s. 40.

²⁰ Aristoteles önermeyi yüklemlemenin neliği ile nasıllığı bakımından inceleme konusu yapar. Bkz. Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, I, 83a-84a, s. 37-39.

²¹ Biçimsel doğrulamadaki temel unsurlar akli-mantıki epistemik temel ilkelerdir. Aristoteles ve klasik mantık ile epistemoloji için bunlar en temelde akıl ilkeleri olarak anılan özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü şıkkın imkânsızlığı ilkeleridir. Buna göre doğru ve gerçek olanda bulunması gerekli temel ontolojik yapı bu ilkeler doğrultusundadır. Bkz. Aristoteles, *Metafizik*, IV, 1005a 20 vd., s. 199 vd.

²² Aristoteles’in varlık görüşü doğrultusunda unsurlar arasındaki yüklemleme ilişkisi, doğruluğu bakımından bir ontolojik nitelik tespitidir. Bkz. Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, I, 83b-84a, s. 38; Aristoteles, *Metafizik*, V/7, 1017b 20-25, s. 254.

bağlı olarak mümkündür. Biçimsel geçerliliğin yanı sıra, klasik mantıkta bilgide esas olduğu şekilde, gerçeklik yani doğruluğu da içeren bir mantıki-rasyonel kanıtlamada ise inanç ifade eden önermelerin içeriksel analizinde inancın konusuna dair kavramsal içerik klasik mantık için temel kanıtlama düzlemidir.

Aristoteles'in özdeşliğe dayalı bilgi görüşünde kavramsal düzeye inilmesi demek, dil-düşünce ve varlık bağlantısının ortaya koyulmasıdır. Buna göre inanç hususunda, eğer dil ile düşünce ve düşünce ile nesnesi arasındaki bağlantıda bir akli-mantıki doğruluk sistemi epistemik anlamda söz konusu edilebilirse, inanç ifade eden önermeler de klasik mantıki kanıtlamada içeriksel bir incelemenin konusu olabilirler. Diğer durumda ise mantıki inceleme ancak yapısal bir geçerlilik belirlemesine dairdir. Dolayısıyla kavramlara dayalı bir kanıtlama ile inanca dair mantıki doğrulama, Aristoteles'in varlık-akıl-dil arasında öngördüğü özdeşlikten hareketle, inançta konu olana dair kavramsal bir tespitin olanağı doğrultusunda mümkündür.

4. İçeriği Bakımından İnanç ve Kanıt Değeri

Rasyonel epistemolojide düşünme eylemi, bilgi olma yolunda sürecini akli-mantıki etkinliğin yanı sıra varlık düzleminden kaynaklanan etkenlerle de tamamlamaktadır. Dolayısıyla varlığın bilinmesi dolaysız bir karşılaşmayı değil dolaylı bir karşılaşma sürecini kapsamaktadır.²³ Bu manada varlığın içinde bulunduğu ve klasik mantıkta akli sürece başlangıcını veren algıya konu olan zamansal ve mekânsal unsurlar, bu dolaylı süreci etkileyen nitelikler arasındadır. Yani rasyonel düşünme biçiminin oluşumunda bilen ile bilinenin ilişkisi salt iki taraflı bir varlık ilişkisi olmayıp, tüm düşünsel bağlamlar ile bilginin konusuna ait tüm ontolojik ilişkilerin etken olduğu bir varlık ilişkisidir. İnanç bu ilişkide Aristotelesçi mantık açısından analizi, bilginin nesnesinin gerçekliğinin tespiti ile düşüncede nesneselleştirilmesinin bu gerçekliğe uygunluğuna²⁴ dair incelemeyi beraberinde getirir. Dolayısıyla inanç bu noktada –diğer tüm iddialar gibi- iki şey üzeredir: 'varlık hakkındaki tasdik' ve 'bu tasdik in doğruluğu'.

İnanç nesnesi hakkındaki tasdik in doğruluğuna dair akli-ortak bir onaydan söz etmek her varlık düzlemi için mümkün olmadığından, klasik mantıki bir tasdike dair kesinlik kanıtlamada problemlili noktayı teşkil eder. Bu bağlamda inancı bilgiden ayıran şey, akli çıkarımın yani mantığın devreye girdiği kanıtlama kısmı olmaktadır. Aristoteles'te özdeşlik temelinde akli-rasyonel kanıtlamayı esas alan mantık, bilgi olanağı taşıyan epistemik tüm eylemlerin de denetleyicisi konumundadır. Bu açıdan klasik mantıki bakış açısıyla inanç hususunda söz konusu edilebilecek epistemik her eylemin rasyonelitesi, akli/mantıki bir kanıtlamanın belirlenimine konudur.

Aristoteles'e göre varlığın bilinmesi, madde ve bu maddede içerilen forma dairdir.²⁵ Bu bakımdan bilgi, duyu ile elde edilen veride içerilen özün bilinmesidir. Aristoteles'te *ontolojik neden*,

²³ Elisabeth Ströker, *Bilim Kuramına Giriş*, çev. Doğan Özlem, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 19.

²⁴ Aristoteles'e göre düşünce, nesnesi ile özdeşdir: "İlkeden ve formdan çıkan şey, düşünmedir." Bkz. Aristoteles, *Metafizik*, VII/7, 1032b 15-20, s. 330.

²⁵ Aristoteles, *Metafizik*, VII, 1029a 30-35, s. 312.

hakikatin de nedeni/kaynağıdır²⁶ ve klasik mantıkta kesin bilgi, bu nedene dayanmalıdır. Aklın buradaki epistemik münasebetinin altyapısını varlıkta öngörülen madde ve form ile meydana gelebilen oluş hali oluşturur. İnsan akıl yetisi sayesinde, bu oluştaki formun maddede içerilen varlığının farkına varabilecek epistemik yetkinlikte olmakla varlığın bilgisine ulaşma imkânına sahiptir.

Aristoteles'te ifade edildiği şekliyle bilme eylemi; varlıktaki madde ve formun bir arada algılanışı, bu algılamanın akli düzlemdeki yetkinlik ile imgelemesi, maddi ve geçici nitelikler ile sabit ve kalıcı yani gerçek niteliklerin ayrılması, dolayısıyla varlığın gerçek nitelikleri ile akılda depolanarak varlığa dair bir kavramsal çerçevenin, yani bilgisel temelin söz konusu olması iledir.²⁷ Bu doğrultuda, Aristoteles'e göre düşünme eylemi akıl tarafından sahip olduğu varlıksal formlar aracılığıyla gerçekleştirilebilen bir eylemdir. Yani sıra Aristoteles için bu formun tespitinin imkanı doğrultusunda, varlığa dair duyumsama olmaksızın düşünme de mümkün olmaz. Bu manada klasik mantıkta düşünmenin altyapısını duyu yetisinden elde edilen veriler oluşturur.

Aristoteles'te duyu verisi aracılığıyla varlıktan elde edilen şey, düşünme eylemi için *imgedir*. İmgenin ortaya koyucusu olarak, duyu ile akıl arasındaki etkileşim ise algıdır.²⁸ Bu doğrultuda klasik mantıkta imgeden hareketle kavramın oluşumu ve dolayısıyla bilginin mümkün kılınmasında varlıkla münasebet, algısal yetiyle ortaya çıkmaktadır. Ancak bu kavramsal oluşum, her inanç konusu için algı sonucu mümkün değildir. Dolayısıyla algının altyapısında yer almadığı bir akli durumun, Aristoteles'in ortaya koymuş olduğu düşünsel sürecin sağlamasına uygun olmayacağı açıktır. Bu bakımdan Aristotelesçi mantıki ve epistemik yapıda algı konusu olamayan inanç ifade edebilecek hükümlerin kanıt konusu olması ve doğrulanması imkân dâhilinde görünmemektedir.²⁹ Bu türde inanç önermeleri hakkında, ancak kavramsal gerçeklik ve doğruluk hariç tutulmak suretiyle, yani biçimsel bir doğrulama mümkün olabilir.

Varlığa dair bilme eylemi, Aristoteles'te, bilginin duysal nitelikten bağımsız bulunuşu hakkında özsel neliğin temel alındığı bir niteliktedir.³⁰ Bunun epistemik karşılığı, bilgide aranan temel şartın sabit bir rasyonellik niteliği olmasıdır.³¹ İnanç, bu noktada klasik mantıkta kişide tercihi de ifade edebilen hususlarda bilgiden ayrılır. Bilgide kişinin tercihine/iradesine konu olma durumu, klasik mantıkta *olasılık* üzere bir bilmeye karşılıktır. Bu noktada Aristoteles'te olasılıkla bilmede kesin bir bilme eylemi söz konusu edilmez ve elde edilen bilginin, varlığın gerçekliğini yansıttığı düşünülmez.³² Nitekim olasılıktaki 'geçicilik' niteliği, bilgi için öngörülen 'kalıcılık' niteliğinin zıddıdır. Dolayısıyla klasik mantığa göre bilgi, değişmeyen ve sabit kalandır; böylece onun doğruluğu mutlaktır.

²⁶ Alexander of Aphrodisias, *On Aristotle's Metaphysics 2&3*, translated by W. E. Dooley-Arthur Madigan, Cornell University Press, NY, 1992, s. 87-88.

²⁷ Aristoteles, *Yorum Üzerine*, çeviren: Saffet Babür, İmge Yayınları, Ankara, 2002, 2. Baskı, 16a 5-10, s. 7.

²⁸ Aristoteles, *Metafizik*, I, 980b 25-30, s. 76-77.

²⁹ Nebi Mehdiyev, *Dini Epistemolojiye Giriş: Tanrı İnancının Rasyonelliği*, İSAM Yayınları, Ankara, 2014, s. 92.

³⁰ Aristoteles, *Organon V Topikler*, çev. Hamdi Ragıp Atademir, MEB, İstanbul, 1989, s. 50.

³¹ Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, 7b 15, s. 45.

³² Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, çev. Saffet Babür, Bilgesu Yayıncılık, Ankara, 2015, 1094b-1095a, s. 10-11.

İnanç ile algı kaynaklı elde edilen düşünceler kastedildiğinde, Aristoteles'te algının ortaya çıkardığı şey onun için mutlak, esas bir bilgi değildir.³³ Buna göre duyu ve algı ile elde edilmekle epistemik niteliği bulunan ama esas bilgi olarak görülmeenin bilginin başlangıcındaki inanç olduğunu söyleyebiliriz. İnanç bu noktada klasik mantık için doğruya ulaşmada bir sürecin başlangıcını ifade eder ve henüz bilgi olarak adlandırılmaz. Bu doğrultuda algısal verinin konusu olarak klasik mantık kanıtlamada yer almakla inanç ortadan kalkabilmekte ve bilgi olarak nitelenebilmektedir. Yani klasik mantıkta kanıtlanmakla bilgi olan artık inanç olmamaktadır. Dolayısıyla inanca dair bir hüküm klasik mantık için epistemik süreçte, algısal olmamakla hem doğruya ulaşmanın gerektirdiği nitelikleri kendinde taşımayan öncül hem de algısal olmakla doğruya götürecekt niteliklere sahip kanıtlamaya konu olabilen bir öncülde ifade edilebilir. Bu manada klasik mantıkta bilgi olan inanç olmamakla birlikte, aslında bilgi 'inanç'la başlamaktadır, denebilir. Buna göre klasik mantıkta her bilgi öncelikle bir inanç iken, her inanç bir bilgi değildir; yani her inancın bilgi değeri kazanabilmesi epistemik süreçte mümkün olmamaktadır.

İnancın klasik mantıkta algısal temel doğrultusundaki epistemik niteliğinin kanıtla ilişkisi, klasik mantıkta inanç ile hayal arasındaki fark üzerinden açıklanabilir. Klasik mantıkta algı verileri üzerinden muhayyile yetisinde meydana gelen bir eylem olarak hayal, kanıtlamada kesin bilgi değerine sahip değildir.³⁴ Henüz bilgi olmayan inanç da kanıtla doğruluğu sabit olmamış bir epistemik unsur olmakla birlikte, hayal ile arasındaki fark kişiye tabi olmamasıdır.³⁵ Yani klasik mantıkta inanç, doğruluk ve yanlışlık nitelikleri ile hayalin olmadığı şekilde bağlantılıdır. Bu manada klasik mantık açısından hayvanların çoğunda hayal gücü-imeleme bulunabilmekle birlikte inanç bulunmaz.³⁶ Bu bakımdan inancın, tıpkı düşünme yetisi gibi insan türü için ayırıcı bir nitelik olarak tasviri, inançta türe özgü bir ortaklığın bulunmasını da gerektirmektedir. Bağlantılı olarak epistemik manada hayal, kişisel bir şey olarak³⁷; sanı/inanç ise, hayalden farklı bir altyapıyla kişisel olmayan nitelikte değerlendirilir. Hayal kişi için kontrol edilebilirdir, fakat inanç değildir.³⁸ Bu nedenle klasik mantık kanıtlamada hayal, geçerlilik düzeyi ile kesin bilgide kendisine başvurulmaz, yani ontolojik gerçeklikten ayrı olması muhtemel olan şekilde kabul edilir.³⁹ Bu manada klasik mantıkta hayal ile inanç arasındaki en

³³ "Bireysel şeylerle ilgili olarak bize en güvenilir bilgileri verdikleri halde duyularımızdan hiçbirine bilgelik olarak bakmayız." Bkz. Aristoteles, *Metafizik*, I, 981b 9-12, s. 79.

³⁴ İbn Sina, *İşaretler ve Tembihler (el-İşarat ve't-Tenbihat)*, çev. Ali Durusoy-Muhittin Macit-Ekrem Demirli, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2005, [58], s. 54-56.

³⁵ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, III, 3, 427 b 22-23. "Hakiki bilginin elde edilmiş sürecindeki tasavvur ve tasdik, 'tahayyül' kavramından ayrıştırılır." Bkz. Hülya Altunya, *Klasik Mantık Açısından Hakikat ve Şiir*, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 2014, s. 69.

³⁶ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, III, 3, 428 a 22-23. Sanı/doksa ile hayal/phantasia arasındaki ilişki için bkz. Aristoteles, *Ruh Üzerine*, III, 3, 427 b 17-24, 428 a 18-b 10.

³⁷ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, III, 3, 427 b 20.

³⁸ "Belief is connected with truth and falsehood in a way that imagination is not, and that in turn means that we can control what we imagine in a way that we cannot control what we believe." Ian McCready Flora, "Aristotle on [Part of] the Difference between Belief and Imagination", ", *The Society for Ancient Greek Philosophy*, Newsletter, April, 2009, (EA: <https://orb.binghamton.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1343&context=sagp>, Erişim Tarihi: 02.12.2019), s. 1.

³⁹ İbn Sina, *İşaretler ve Tembihler*, [58], s. 50, 55-56.

temel farkın varlıksal doğruluğa dair akli izlenim olduğu söylenebilir. Yani inanç, algısal veriyle elde edilmesi bakımından hayalden farklı olarak kanıtla konu olabilir bir tasavvuru ortaya koyabilir.

5. İnanç-Kanıt-Mantık İlişkisi

Rasyonel epistemolojide varlığın olaylar ya da kavramlar ve tanımlar bakımından incelenmesi mümkün olabilir. Aynı zamanda rasyonel epistemolojide, kanıtlamanın kuralları ise, Aristoteles tarafından ortaya koyulan mantıki sistem ile belirlenmiştir. Bu doğrultuda akıl ve kanıt temelinde bir inancın şekillenmesi, klasik mantıki bir varsayım yahut kuramın ortaya koyulması gibi ancak kavramlar sayesinde mümkün olan bir eylemdir.⁴⁰ Böylece klasik mantık açısından inancın, akli altyapıya sahip bir hükmü ifade ettiği söylenebilir. Bu akli altyapının kavramsal düzlemi, yani akıl-varlık arasında öngörülen epistemik ilişkinin neliği, klasik mantıki incelemenin de inanca dair başlangıç noktasıdır.

Herhangi bir inancın/iddianın epistemik niteliği hususunda Aristoteles tarafından zorunlu bir nitelik olarak ortaya koyulan ayırıcı özellik, *kanıtlama* olanağıdır.⁴¹ Bu kanıtlamanın temel unsurunu ise *akıl* oluşturur. Akıl, tarihsel süreç içerisindeki anlamlandırmaları ile insan için varlığı anlamada ve bilmede etkin bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim akıl kelimesi varlık ve gerçeklikle ilişkilendirilerek ele alınır. Örneğin Homeros (M.Ö. VIII. yüzyıl)'ta akıl kelimesi 'farkında olmak'⁴², Ksenophanes (M.Ö. 580-480)'te 'tanrısal nitelik', Herakleitos (M.Ö. 540-480)'ta 'logos'⁴³, Parmenides (M.Ö. 540-450)'te 'hakikat'in kavranması için gerekli yeti ve Empedokles (M.Ö. 495-435)'te 'oluş ve yok oluşun ilkelerini ortaya koyan güç' demektir.⁴⁴ Aristoteles'te ise ortak duyum olarak tasvir edilen akıl, tek bir duyunun nesnesi olmayan ve ruha ait bir yetinin adıdır.⁴⁵ Bu yeti, tüm bireyler açısından ortak bir algılama ve çıkarım gücüdür, yani akıldır. Böylece Aristoteles'in epistemolojisinde bireyler arası eşdeğer bir bilme gücü olmasıyla akıl, klasik mantıki kanıtlamanın da temelinde yer alır.

Aristoteles'te varlık ile bilgi ilişkisi hususundaki akli yetkinlik, varlık hakkındaki akli farkındalıktır.⁴⁶ Bu manada akıl, varlık ile münasebette bilgiye ulaşma imkânına sahiptir ve bunun sağlayıcısı sahip olduğu akli-mantıki formdur. Dolayısıyla Aristoteles'in sisteminde mantık, akıl ile

⁴⁰ Hülya Altunya-Mustafa Yeşil, "Aristoteles'in Kategoriler Kuramının Ele Alınış Biçimleri", *Beytü'l-Hikme*, sayı: 6 (2), 2016, ss. 79-108, s. 103.

⁴¹ Mantıki bir terim olarak bilimsel kanıtlamanın ifadesi olan kıyas, temel olarak zorunlu bir akıl yürütmenin ve zorunlu bir sonucun yöntemidir. Bkz. Aristoteles, *İkinci Çözümler*, 73a, s. 14; *Organon V Topikler*, I, 100a-b.

⁴² K. Fritz, "Nous and Noein in the Homeric Poems", *Classical Philology*, vol. 38, no. 2, April, 1943, pp. 79-93, s. 80-81.

⁴³ Herakleitos, *Fragmanlar, Testimonia-Fragmenta-Imitationes*, Yun. asl. çev. Güvenç Şar-Erdal Yıldız, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016, [40].

⁴⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Aylin Çankaya, "Aristoteles'te Nous ve Noesis Kavramları Üzerine Belirlemeler", *Cogito: Aristoteles Özel Sayısı*, sayı: 77, 2014, ss. 131-149.

⁴⁵ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, II, 418a, s. 96-97; III, 425b, s. 132.

⁴⁶ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, I, 1098a 3-4, s. 18.

varlık arasında öngördüğü özdeşlik⁴⁷ten hareketle, doğru veriler temelinde aklın doğru kullanımının varlık hakkındaki doğruyu ortaya koyacağı görüşünü kanıtlamada temel alır. Bu manada akli analize konu olabilen bir inanma eylemi, epistemik bir nitelikte atfedilebilir. Ancak aklın analizinin mümkün olmadığı, yani verilerinin doğruluğu hakkında aklın ortaklık üzere hüküm veremeyerek kanıtlamadığı konularda inanma eylemi epistemik olandan ayrıdır.⁴⁸ Aristoteles'in kanıtlamada akli formun varlıkla özdeşliği üzerinden temellendirmesinde varlık öz olarak bulunuşuyla bilgiye konu edilmekle birlikte varlığın özüne dahil olabilen diğer haller de mantıkta epistemik niteliklerdir. Bu haller Aristoteles'te varlığa dair en genel yüklemelerin ifadesi olan kategorilerdir ve varlığın neliğinin anlaşılmasında temel sınıflandırmanın dayanaklarıdır.⁴⁹ Klasik mantıkta en temel kategori olarak öz/töz, varlığın bir kendiliği olduğu varsayımıyla hakikat ve değişmeyen olarak ontolojik gerçekliğe karşılık gelmekle diğer kategorilerin kendisine yüklendiği kategoridir. Diğer kategorilerle tüm sınıflandırılmış ontolojik olasılıklar ise, varlıkta bulunması ve bulunmaması imkân dâhilinde olanlardır. Bir bakıma, bir şeye nispet edilebilir tüm olası/mümkün hallerdir. Bu açıdan Aristoteles'e göre kanıt temelinde inanç ve bilgi ilişkisi, varlığa dair olası hallerin tasdiki üzerindedir. Bu olası hallerin tespit edilişi ise özellikle zaman kategorisiyle bağlantılıdır.

Klasik mantıkta zaman kategorik olarak, varlığın zamansal bir anda olması/bulunması, oluşunun zamansal niteliği ile ona eklenen/ilinti olan bir varlıksal özellik olarak adlandırılabilir. Aristoteles'e göre varlığın bulunduğu zamandaki değişim ile varlığın oluşunda değişim ortaya çıkar.⁵⁰ Bu bakımdan aklın varlık ile ilişkisinin zamansal niteliği, varlığın anlamlandırılmasında zamanın neliğini önemli kılmaktadır. Duyu yetisi, bu manada çeşitli etkenlere göre var olanı algılamakta, dolayısıyla varlık kategorileri olan ontolojik niteliklerden etkilenmektedir. Bu bakımdan niteliğin değişimi, varlığa dair algıyı değiştirerek epistemik olarak değişimi mümkün kılmaktadır. Varlığın bilgisi hususundaki bu değişim klasik mantıki açıdan kabul edilmekle birlikte; bunun gerçeklik ve hakikat değeri, sabiteyi ifade eden öze dair bilgi ile aynı değildir. Süreklilik arz etmeyen yönü ile bu bilgi, klasik mantıkta ancak varlığın ilişki halinde olduğu zaman-mekân-durum gibi kayıtlar bağlamında doğrulukla atfedilir ve bilimsel bilgi olarak yani genel-geçer bir nitelikte atfedilmez.⁵¹ Dolayısıyla zamana bağımlı olarak yani ansal şekilde elde edilen veriler, klasik mantıki ve epistemik anlamda *sanı/kanı* manasında inanç olmakta; zamandan bağımsız bir kanıtlamayla ise bilgi seviyesine ulaşmaktadır. Bu bağlamda Aristoteles'te ve klasik mantıkta bilginin ilksel haline karşılık gelen bir inanç, ansal bir akli algılamaya dair görünmektedir.

⁴⁷ “Aynı imler için ruhtaki duygulanımlar herkesçe aynı, tasarımları aynı olanların nesnelere de aynı olacaktır.” Bkz. Aristoteles, *Yorum Üzerine*, 16a, s. 7.

⁴⁸ Betül Çotuksöken, “Antropontolojik Açıdan İnanma ve Bilme Üzerine”, *Özne: Felsefi Bir Sorun Olarak İnanma*, sayı: 21, Güz, 2014, ss. 27-32, s. 30.

⁴⁹ Aristoteles, *Kategoriler*, çev. Saffet Babür, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, 1b 25 vd., s. 11 vd.

⁵⁰ “...nesne ‘bir zaman varolan şey’ olarak aynı... ‘an’ bir zaman varolan şey olarak aynı”. Aristoteles, *Fizik*, IV, 11, 219 b 19-27, s. 193.

⁵¹ Aristoteles, *Organon V Topikler*, I, s. 4.

Aristoteles'te inancın bilginin ilksel hali olarak sanı/kanıdan yani *olasılıklı* bir yapıdan, doğruluğu belirli-kesin bir yapıya geçişi kavramsal düzlem doğrultusunda klasik mantıki kanıtlamanın 'ilkesel' yapısı ile sağlanmaktadır. Klasik mantığın ilkesel yapısı, inanç hususunda bir başka bakış açısını da ortaya koyar. Bilme yetisinde kazanılmış olmayan ve kendiliğinden bilinen, bu sebeple değişmez ve kesin olan 'temel mantıki-bilimsel ilkeler' *inanç* gibi kanıtlamaya konu olmayan niteliktedir.⁵² Kanıtlama bu bakımdan kendisi, 'kanıtlanamazlık' üzerine kurulu bir sistem görünümündedir. Yani mantık ilmi, kanıtlamada temel olarak ilksellere dayanan kategorik bir belirlenimi esas almaktadır. Nitekim Aristotelesçi bakış açısında bilginin konusu olarak varlık, sınıflandırmalar ve kavramlar yani epistemik sabiteler içerisinde anlamlandırılır.

Klasik mantıkta bir sınıfa dâhil olmakla varlık, o sınıfın bilimsel niteliklerine de sahip olur. Yani hangi sınıfın içerisinde yer alırsa varlık, o sınıfa dair niteliklerin -içleminin- de taşıyıcısıdır. Buna göre klasik mantıkta bir şeyin ne olduğu hangi derecede net ve değişmez ise, yani nitelikleri ne kadar belirlenebilir ise, o şeyin doğruluk ve gerçekliği de o derecede tespit edilebilir ve kesindir. Bu doğrultuda klasik mantıki kanıtlamanın kesinliği, önermelerin çelişkisiz niteliğini de zorunlu kılmaktadır. A, A'dır ve A değil olması imkânsızdır. Klasik mantıkta öngörülen bu sistem, epistemik kesinlik ve ontolojik bilinebilirlik anlamında mutlak olarak erişilebilir bir varlık görüşünü ortaya koymaktadır. Ancak esasında Aristotelesçi sistemden beklenildiği şekliyle her doğru ve gerçek önermenin kanıtlanması kesinliği hedefleyen bir mantıki sistem için bile mümkün olmamaktadır.⁵³ Bunun en bilinen örneğini klasik mantıkta temel epistemik ilkeler teşkil eder ki, kanıtlanmaları imkânsız olmakla birlikte mantıki kanıtlamanın temelini teşkil ederler.

Temel ilkeler doğrultusunda kanıtlama Aristoteles'te, aksiyomatik bir yapı üzere olması gereken olarak tarif edilir.⁵⁴ Çünkü klasik mantıkta kanıtlamanın kendisinden hareket ettiği öncüller kesin ve zorunludur; yani mutlak doğruluğun akli belirlenimi için aklen doğruluğu kesin olan dolayısıyla değişmeyen öncüller zorunludur. Bu bakımdan klasik mantıki kanıtlamanın dayanağı, epistemik temel inançlar olan zorunlu ilkeler/aksiyomlardır. Böylece Aristoteles'te aksiyomlar hem akli eylemin belirleyicileri hem de tüm bilimsel incelemenin şekillendiricisi konumundadırlar. Tüm diğer aksiyomların başlangıç noktası ve epistemik kaynağı olan bir ilk aksiyom, Aristoteles'te '*ultimate belief*' olarak isimlendirilir.⁵⁵ Buradan hareketle Aristoteles epistemolojisinde bilimsel ilkelerin inanç olarak isimlendirilmesinin kanıtlanamazlık niteliği ve kanıtla gerek duyulmayan şüphesiz bir doğruluk ile atfedilmeleri sebebiyle olduğu söylenebilir. Bu bağlamda klasik mantıkta inanç önermeleri epistemik açıdan hem kanıtlamadaki olasılıklar ile kanıtlamaya konu olamayan

⁵² Aklin temel ilkelerinin kanıtlanamazlığı hakkında bkz. Aristoteles, *Metafizik*, IV/6, 1011 b, s. 227. Kanıtlamaya konu olamayan aksiyomatik bir temel, akıl yürütmede yön verici esastır. Bkz. Merrilee H. Salmon, *Introduction to Logic and Critical Thinking*, Wadsworth, USA, 2007, s. 412.

⁵³ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 1094b 25, s. 11; 1098a 25-30, s. 19.

⁵⁴ Aristoteles, *Metafizik*, III/2, 997 a 5-10, s. 160-161.

⁵⁵ İngilizce çeviride 'an ultimate belief' ve Türkçe çeviride 'nihai bir doğru' şeklinde geçmektedir. Türkçesi için bkz. Aristoteles, *Metafizik*, IV, 1005 b 33, s. 202.

olasılıkların hem de kanıtlamaya gerek olmayan kesinlerin ifadesinde yer bulur. O halde klasik mantıkta her kanıtlamanın başlangıcında bir inanç bir önkabul olarak bulunmaktadır denebilir.

Ontolojik ve epistemolojik unsurlar içerisinde akli-ortak bir kanaate kaynak olan şey, Aristoteles'te bilgi hususunda ortak olan şeydir ve bunlar bilgiye dair rasyonalitenin alametleri olarak ele alınır.⁵⁶ Bu manada bir inanç, ortak inanç olup olmaması ile mantıki açıdan kanıta konu olmaktadır. Dolayısıyla Aristoteles için inanç hususundaki temel bir ayırım noktası, *ortak* kelimesi ile söz konusu olmaktadır ve rasyonel kanıtlamaya dair ilkeler, Aristotelesçi bakış açısıyla ortaklık üzeredir. Bu konudaki kullanım *Metafizik*'te *common beliefs/ortak inançlar* (koinai doksai) şeklinde ele alınır.⁵⁷ Bu manada inanç kavramının önermesel bir ifade olarak tercih edildiği ve inanca dayalı önermesel yapının Aristoteles için epistemik hatta ilkesel boyutta bir anlama tekabül ettiği söylenebilir. Burada ortak inanca örnek olarak çelişmezlik ilkesi konu edilir. Aristoteles'e göre, tüm inançlar içinde en tartışılmaz olanı çelişkili ifadelerin aynı anda doğru olmadığı hükmü, yani çelişmezlik ilkesidir.⁵⁸ Yani Aristoteles'te açıkça ilke olarak en temele yerleştirilen ve en kesin hüküm sayılarak epistemik değer sıralamasının üst sırasında yer alan bir önerme, inanç olan olmakla da atfedilmekte; böylece kanaatimizce bilginin bir yönüyle *inanç* niteliği vurgulanmaktadır. Aristotelesçi klasik mantıkta bilgisel temel, bu açıdan inançların akli bir inceleme ile değerlendirilmesi ve kabule konu olmasında da araştırma düzlemini teşkil edebilir.

Klasik mantıkta ortak bir kabulün konusu olarak ilksel ilkeler bağlamında inanç, akli olarak nitelenmekte ve kanıtlamadan muaf tutulmaktadır. Aynı doğrultuda kanıtlamaya konu olmayan olarak nitelenen ilkeler hususunda Aristoteles, *kendiliğinden yakini* olan ifadesini de kullanmaktadır.⁵⁹ Buna göre bilgiye dair ilksel ilkelerin kesinliğinin, şüphesiz-zorunlu bir kesinliğe karşılık gelmesi gerekir. Bu manada ilksele dair şüphesizlik ve kesin bilme hali, inancın ilkeyi ifadesinde de geçerlidir. Epistemik anlamda kesinlik, hem mantık hem de inanç konusu olan ifadelerin ana niteliği olarak zikredilmekle birlikte; kesinliğin bir inanç ifadesindeki tespiti, klasik mantığın öngördüğü ortak akli-kabul şartlarının ötesinde bir algılamayı gerektirebilir. Bu algılama klasik mantıkta inanç önermeleri hususunda göz önüne alınması gereken bir nitelik açısından tam olarak anlama/algılama/hissetme ile bilmedir. Bu bilme türü, doğrudan ve kanıta ihtiyacı olmayan bir bilme eyleminin karşılığı olarak kullanılır. Klasik mantığın temel ilkeleri ve apriori kabul edilen bilgiler böyledir.⁶⁰ Akıl, şüphesiz bir bilmeye bu verileri kabul etmekte ve yanlış olma ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Aristoteles'te vasıtasız şekilde akılda bilgi kategorisine yerleşen bu tür veriler, kanıta dayalı kabul gören

⁵⁶ Aristo, *Organon III Birinci Analitikler*, (27), s. 190.

⁵⁷ Aristoteles, *Metafizik*, III/2, 996 b 25-30, s. 159.

⁵⁸ Aristoteles, *Metafizik*, IV/6, 1011 b 12-15, s. 227.

⁵⁹ "İlmin ilkeleri için niçin'lerini araştırmak gerekmez; bu ilkelerin her biri kendiliklerinden yakini olmalıdır." Bkz. Aristo, *Organon V Topikler*, I, 1, s. 4.

⁶⁰ "Çünkü kanıtlamanın ilkesinin kendisi bir kanıtlama değildir." Bkz. Aristoteles, *Metafizik*, IV, 1011a 10-15, s. 225.

önergelerden daha güçlü ve değişmez kabul edilirler.⁶¹ Dolayısıyla Aristoteles'te kimi zaman inancın kullanımı, kesin bir bilmenin ifadesinde de söz konusudur.

Aristoteles'te ve klasik mantıkta inancın kavramsal düzleminin tümü için nesnesinin neliği-doğası üzerinde bir belirlenim ve kesinlikten bahsedilemese de; inancın önermesel ifadesinde, mantıki kanıtlarla tespit edilebilen doğruluk koşullarına tabi olması mümkün bilgiler oldukları varsayılır. Nitekim klasik mantık açısından bir önerme, kavramlarının özdeşliği ve kavramlar arası ilişkilerin düzenlenişi ile doğruluk koşullarını belirleyen bileşenlerden oluşan bağlantılı bir yapıdır. Önermeyi/iddiayı kesin bir bilgi seviyesine ulaştıran ise, klasik mantıki bir kanıtın varlığıdır.⁶² Kanıtlamanın uygulanışı ile bağlantılı şekilde, klasik mantıkta her önerme aynı zamanda bir soru cümlesi barındırır. Aristoteles bunun cümlelerin şeklinde bulunduğuna işaret eder.⁶³ Bu manada her önerme, epistemik bir problemin olumlanması yahut değıllemesinden ibarettir ve iddia bu bakımdan *doğruluk ve yanlışlık olasılığı* üzerine kuruludur. Bu noktada klasik mantıkta her önerme için kesinlik iddiası mümkün görünmemektedir. Aynı doğrultuda klasik mantıkta her inanç önermesi için karşılık gelen bir de çelişik inanç önermesi bulunabilir. Eşdeğer kanıtlama imkânına sahip olmaları göz önüne alınırsa, Aristoteles'te mantıki açıdan birinin olumlanması diğersinin olumsuzlanmasını gerektirecek bu önermeler kavramsal düzeyde gerçekliği ispatlanamayan konumunda olabilir. Ancak akli-mantıki tutarlılık doğrultusunda rasyonel olarak anlamlandırılması bakımından inanç önermelerinin, bir olasılık ifade etmekle birlikte, klasik mantıki kanıta konu olabilen bir çerçevede ele alınması mümkündür.

6. Sonuç

Klasik mantıki kanıtlamada inanç ifade eden bir önermenin unsurları arasında Aristoteles'in öngördüğü akli özdeşliğe dayalı ilişkilendirmeden her inanç konusu için söz edilememektedir. Bu bağlamda klasik mantıki kanıta esas olması beklenen inancın kavramsal düzleminin, akli-rasyonel tespit edilemezliği durumu ortaya çıkabilmektedir. Yani kimi zaman inanç önermesi, teorik yapısı açısından klasik mantıki-rasyonel bir kanıtlamayı imkânsızlaştırmaktadır. Ancak önermesel formu üzerinden yani akli-mantıki geçerliliğe ve tutarlılığa dayalı bir çıkarımla inancın klasik mantıki çıkarıma konu niteliği ve bu doğrultuda olasılık üzerinden rasyonel bir anlamlandırması imkân dâhilindedir. Böylece bir inanç için klasik mantıki önermesel kanıtlama, her inanç konusu için akli bir zeminde ele alınabilirken, doğrulama ile kanıtlama her inanç konusu hakkında mümkün değildir.

Sonuç olarak Aristoteles'te bilgiye konu olan tüm anlamlı ifadeler düşünmeden kaynaklanmakla akli analize yani mantıksal düşünmeye konu olur. İnanç da klasik mantıkta, doğrudan bir araştırma konusu olmamakla birlikte bilginin başlangıcındaki yeri ve çeşitli aksiyomlar bağlamında incelenir. Özellikle akli yetkinlik doğrultusunda, aklın epistemik etkinliğinin her alanında başvuru mercii olması nedeniyle; Aristoteles'te inanç, kaynağı ne olursa olsun, akli bir düzlemde yer bulabilir

⁶¹ Aristoteles, *Metafizik*, IV/6, 1011 b, s. 227.

⁶² Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, 71b-72a, s. 10-11.

⁶³ Aristo, *Organon V Topikler*, I, 4, s. 9.

ve klasik mantıki analizde bu bağlamda kanıtlanamasa da tasdike konu olabilir. Nitekim Aristoteles'te insan düşünen bir canlı olarak, epistemik hiçbir eyleminde akıldan ayrı bir etkinliğe sahip değildir. Klasik mantık açısından inanç ise akılda yer bulmakta hatta aklın işleyişinde kanıtı temel ilksel epistemik bir unsur kabul edilir. Kısacası kanıt temelinde inanç, bilgi ve mantık ilişkisinde yetkin olan aklın yargılamasında kendine yer bulurken, klasik mantıki kesinlik üzere işlemeyen bir onaylamada dahi geçerlilik kazanarak tasdiklenmesi ve olası da olsa kanıtı konu olan tutarlı bir iddia içermesi bakımından rasyonel olarak anlamlandırılabilir olası bir düzlemde üzerinde konuşulabilme imkanına sahiptir.

Kaynakça

- ALEXANDER OF APHRODISIAS, *On Aristotle's Metaphysics 2&3*, translated by W. E. Dooley-Arthur Madigan, Cornell University Press, New York, 1992.
- ALTUNYA, Hülya, *Klasik Mantık Açısından Hakikat ve Şiir*, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 2014.
- ALTUNYA, Hülya, YEŞİL, Mustafa, "Aristoteles'in Kategoriler Kuramının Ele Alınış Biçimleri", *Beytü'l-Hikme*, sayı: 6 (2), 2016, ss. 79-108.
- ARİSTO, *Organon III Birinci Analitikler*, çev. Hamdi Ragıp Atademir, MEB, Ankara, 1966.
- ARİSTO, *Organon V Topikler*, çev. Hamdi Ragıp Atademir, MEB, Ankara, 1952.
- ARİSTOTLE, *Categories and De Interpretatione*, translated by. J. L. Ackrill, Clarendon Press, Oxford, 2002.
- ARİSTOTLE, On Interpretation, in *The Basic Works of Aristotle*, ed. Richard McKeon, Random House, New York, 1941.
- ARİSTOTLE, Prior Analytics, in *The Basic Works of Aristotle*, ed. Richard McKeon, Random House, New York, 1941.
- ARİSTOTELES, *Birinci Çözümlemeler*, çev. Ali Houshiary, Dost Kitabevi, Ankara, 1998.
- ARİSTOTELES, *Fizik*, çev. Saffet Babür, YKY, İstanbul, 2012.
- ARİSTOTELES, *İkinci Çözümlemeler*, çev. Ali Houshiary, YKY, 2. Baskı, İstanbul, 2011.
- ARİSTOTELES, *Kategoriler*, çev. Saffet Babür, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, 2002.
- ARİSTOTELES, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan, Sosyal Yayınlar, 4. Baskı, İstanbul, 2012.
- ARİSTOTELES, *Nikhomakhos'a Etik*, çev. Saffet Babür, BilgeSu Yayıncılık, Ankara, 2015.
- ARİSTOTELES, *Ruh Üzerine*, çev. Zeki Özcan, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2011.
- ARİSTOTELES, *Yorum Üzerine*, çev. Saffet Babür, İmge Kitabevi, Ankara, 2002.
- ÇANKAYA, Aylin, "Aristoteles'te Nous ve Noesis Kavramları Üzerine Belirlemeler", *Cogito*, (Aristoteles özel sayısı), sayı: 77, 2014, ss. 131-149.
- ÇOTUKSÖKEN, Betül, "Antropontolojik Açıda İnanma ve Bilme Üzerine", *Özne: Felsefi Bir Sorun Olarak İnanma*, sayı: 21, Güz, 2014, ss. 27-32.
- EMİROĞLU, İbrahim, ALTUNYA, Hülya, *Örnekleriyle Mantık Sözlüğü*, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2018.

- FARABİ, *et-Tavta veya Mantığa Giriş Risalesi, Mantığa Giriş Risaleleri* içinde, metin-çev. Yaşar Aydın, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2018.
- FARABİ, *Şeraitu'l-Yakin*, nşr. Mübahat Türker-Küyel, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1990.
- FLORA, Ian MacCready, "Aristotle on [Part of] the Difference between Belief and Imagination", *The Society for Ancient Greek Philosophy*, Newsletter, April, 2009, (Erişim Adresi: <https://orb.binghamton.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1343&context=sagp>, Erişim Tarihi: 02.12.2019).
- FRITZ, K. von, "Nous and Noein in the Homeric Poems", *Classical Philology*, vol. 38, no. 2, April 1943, pp. 79-93.
- GETTIER, Edmund L., "Is Justified True Belief Knowledge?", *Analysis*, vol. 23, no. 6 (June, 1963), pp. 121-123.
- HERAKLEITOS, *Fragmanlar*, Testimonia-Fragmenta-Imitationes, Yun. asl. çev. Güvenç Şar-Erdal Yıldız, Dergah Yay., İstanbul, 2016.
- İBN SİNA, *II. Analitikler*, çev. Ömer Türker, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- İBN SİNA, *İşaretler ve Tembihler (el-İşarat ve't-Tenbihat)*, çev. Ali Durusoy-Muhittin Macit-Ekrem Demirli, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- MEHDİYEV, Nebi, *Dini Epistemolojiye Giriş: Tanrı İnancının Rasyonelliği*, İSAM Yayınları, Ankara, 2014.
- PLATO, Republic, in *Plato Complete Works*, ed. by John M. Cooper, Hackett Publishing Company, USA, 1997.
- PLATON, Gorgias, çev. Melih Cevdet Anday, *Diyaloglar* içinde, yay. haz. Mustafa Bayka, Remzi Kitabevi, 9. Basım, İstanbul, 2012.
- PLATON, Theaitetos, çev. Macit Gökberk, *Diyaloglar* içinde, yay. haz. Mustafa Bayka, Remzi Kitabevi, 9. Basım, İstanbul, 2012.
- SALMON, Merrilee H., *Introduction to Logic and Critical Thinking*, Wadsworth, 5. Baskı, USA, 2007.
- STRÖKER, Elisabeth, *Bilim Kuramına Giriş*, çev. Doğan Özlem, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2005.